

ANBLADET

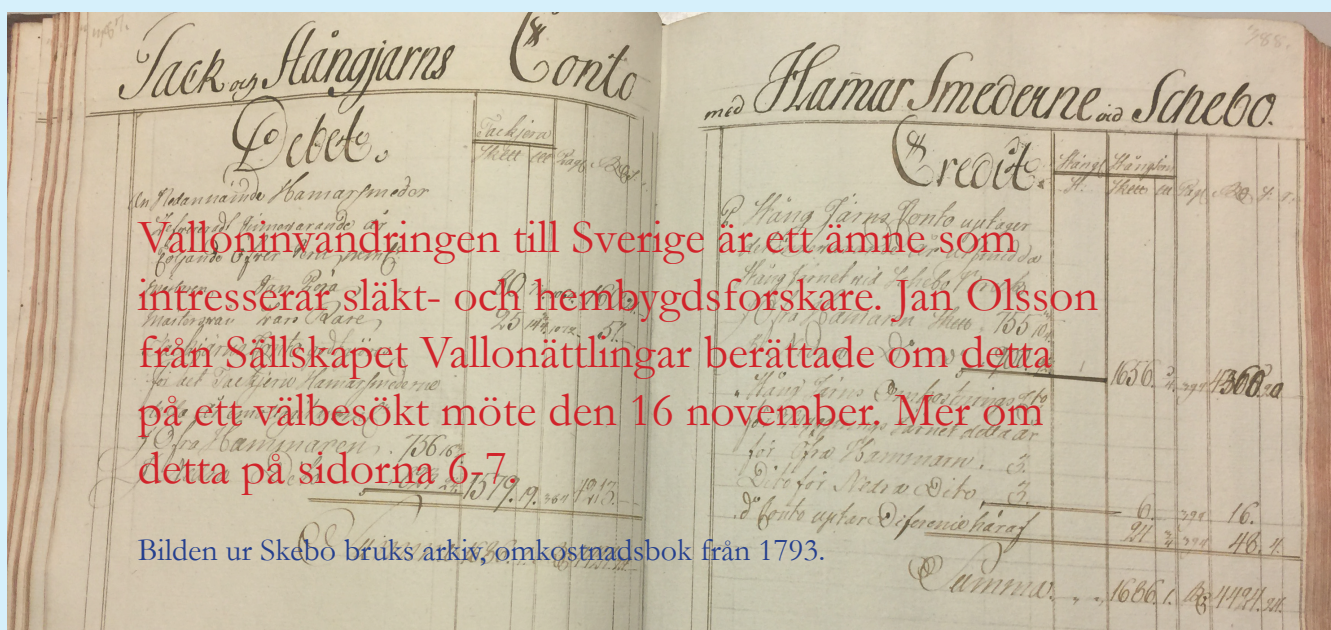
Nr 116 ISSN 0280-0993 JAN 2017

Organ för
NORRTÄLJE SLÄKTFORSKARFÖRENING

Detta är första numret av Anbladet på det nya året. Låt 2017 bli ett lyckosamt år för vår medlemstidning genom att bidra med artiklar, notiser och uppslag till innehåll. Hör av dig till föreningen eller direkt till redaktören. Alla bidrag mottas tacksamt.

Varför ser alla dessa människor så förväntansfulla ut?
Svaret finns på sid. 5

Vallonnyvandringen till Sverige är ett ämne som intresserar släkt- och hembygdsvetare. Jan Olsson från Sällskapet Vallonättlingar berättade om detta på ett välbesökt möte den 16 november. Mer om detta på sidorna 6-7.

Bilden ur Skebo bruks arkiv, omkostnadsbok från 1793.

Anbladet utkommer med 3 nummer per år och utges av Norrtälje Släktforskarförening.

Tidningens adress: Box 280,
761 23 Norrtälje.

Hemsida: www.norrtelje-sff.se

Webmaster: Björn Bergström
webmaster@norrtelje-sff.se

Redaktör och ansvarig utgivare:
Urban Johansson

Tidningen ingår i NSFF:s medlemsavgift, f. n. 200 kr/år.

Bankgiro: 459-5724

Manus och idéer till artiklar kan insändas till tidningen under ovanstående adress. Artiklar och citat ur tidningen får användas efter angivande av källan.

Helårsprenumeration: 100 kr.

Enstaka exemplar av tidigare nummer kan köpas för 30 kr/st.

I NSFF:s styrelse ingår:

Ordf. Urban Johansson

Grovstavväg. 25, 761 93 Norrtälje
Tel: 070-692 48 36

Kassör Sven-Olof Gahnström

Stockholmsv. 24B, 761 43 Norrtälje
Tel: 0176-124 56

Sekr. Willy Menander

Asplundsv. 18, 760 10 Bergshamra
Tel: 0176-261 255

V. ordf. Ann-Marie Alfredsson

Grovstavväg. 25, 761 93 Norrtälje
Tel: 0176-266 280

Klubbmäst. Birgit Söderman

Malsta-Ekebyv. 82, 761 71 Norrtälje. Tel: 0176-228 081

Ledamot Thomas Malmström

Rögården 5, 761 30 Norrtälje
Tel: 0176-224 626

Höst igen och nya tag i forskningen!

Nytt år och nya möjligheter, men också nya utmaningar att ta sig an, både personliga och för vår förening. Kanske någon av er givit ett nyårslofte som ni nu kämpar med att hålla - mer träning, mindre rökning, kanske äntligen börja med den där släktkrönikan som ni gått och tänkt på så länge.

Det gäller att se det roliga i uppgiften, annars blir det lätt något man "glömmer" bort att man lovat. För Norrtälje Släktforskarförening finns också utmaningar att ta sig an. Vårt medlemstal har sedan några år stagnerat och även börjat minska. Tillströmningen av nya medlemmar är låg. Här behöver vi i styrelsen medlemmarnas hjälp. Propagera gärna för ett medlemskap i NSFF! Om det är så att ni inte riktigt vet vad ni skall trycka på när det gäller fördelar med ett medlemskap, så fundera vad ni själva tycker saknas i vår förenings verksamhet. Tag sedan kontakt med någon i styrelsen och påverka åt det håll ni själva vill gå.

Själv tycker jag att det är roligt med ett oskrivet blad, som skall fyllas med aktiviteter. Jag brukar snegla på vad andra föreningar gör och ta det bästa för att arbeta vidare med. Sedan har jag givetvis kreativa styrelsemedlemmar, som hjälper till med idéer och uppslag. Styrelsearbetet är ju i högsta grad ett lagarbete.

Glöm inte heller att vår webmaster Björn Bergström uttryckt önskemål om nya inslag på vår hemsida. Egna bilder, läsövningar eller varför inte - registrering i vår digitala forskarförteckning.

Vi ses på årsmötet!

Urban Johansson

Bra sagt!

En kvinna som vill roa sig behöver en äkta man som förvändning.

Drottning Krisitna

När lyckan ler, vad ska man då med vänner?

Aristoteles

Vem som helst kan hysa medkänsla med en vän i hans lidande, men det fordras en verklig fin natur för att sympatisera med en vän som har framgång.

Oscar Wilde

att komplettera vår digitala forskarförteckning på föreningens hemsida. Kolla att det inte insmugit sig något fel i det som står där idag och komplettera gärna med nya forskningsområden.

Om du vill rapportera på blankett så kan du rekvirera en sådan från föreningen. Du kan också skicka in dina uppgifter direkt till vår webmaster Björn Bergström. Kolla bara på hemsidan vad som efterfrågas.

Hjälp oss att uppnå målet 100 medlemmar i förteckningen före halvårsskiftet 2017.

Hårda bud för karoliner

Roland Palmquist har hittat följande straff för soldater i fälttåget mot Norge 1718, samtliga från Hälsinge regemente.

Enligt Generalkrigsrättens dom den 16 oktober hängs soldaten Anders Kiempman från Delsbo kompani (för desertering). Trossdrängen Lars Raskopp från Järvsö kompani (desertering) avstraffas med 9 gånger gatlopp igenom 300 man.

Även soldaterna Per Järn, Per Sundström och Henrik Roos från Ovansjö kompani (marodering = plundring) avstraffas med vardera 9 gånger gatlopp igenom 300 man. De fick även stå kyrkoplikt söndagen den 26 oktober.

Soldaterna Lars Boström, Olof Mört och Jonas Östman från Ovansjö kompani, vilka gått utom kvarteret, straffades med 5 par spön vardera.

Aktiva medlemmar - föreningens styrka

Nu drar det ihop sig till årsmöte igen, den klassiska träffpunkten inom svenskt föreningsliv, då medlemmarna kommer till tals om sin förenings verksamhet.

Jag har tagit upp denna vädjan otaliga gånger i min spalt *Ordföranden har ordet* och i andra sammanhang. Det vill säga att aktiva medlemmar ger oss alla en bättre förening.

Givetvis är medlemmarna inte bara hänvisade till årsmötet för att komma med synpunkter. Alla tillfällen är rätt!

Kontakta någon i styrelsen och framför dina synpunkter. Många idéer har under årens lopp kommit in till styrelsen, som sedan omsatts i praktisk handling.

Välkommen med dina tankar!
U.J.

Moderna tider!

Norrtälje Släktforskarförening tar nu ett stort kliv framåt för att underlätta betalning av småsummor till föreningen på t ex medlemsträffar.

Vi har kopplat upp oss till Swish. Du behöver bara slå telefonnumret 123 510 03 00 och skriva vad det är du betalar och vem du är, så hamnar pengarna på föreningens bankkonto.

Det går naturligtvis fortfarande bra att betala med kontanter på våra träffar.

Glöm inte att meddela NSFF om du ändrar adress!

Byvägen i Lännaby i början av januari strax innan snön kom och förändrade bilden. Endast pinnarna som markerar vägrenarna påminde om att det ännu var vinter. Foto: U.J.

Glöm inte årsmötet den
26 februari kl. 13.00
i IOGT-lokalen, Norrtälje.

Dags att betala medlemsavgiften för den som inte
redan gjort det, meddelar vår kassör!

Svensk amerikanska tidningar

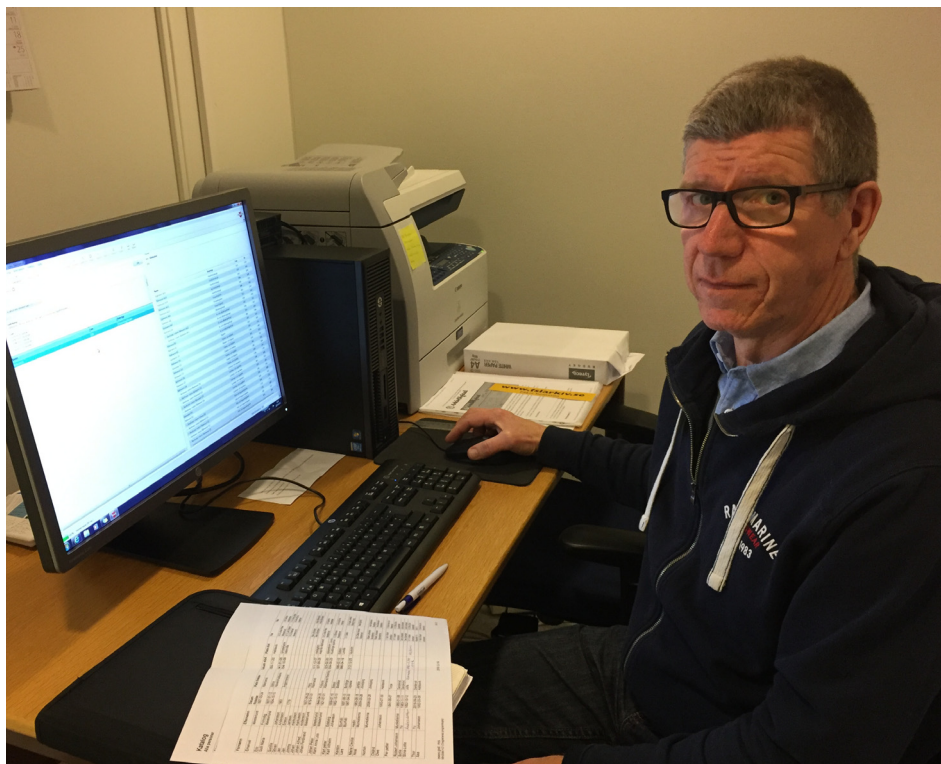
Från AnGripen nr 4-2016 är följande artikel hämtad, som är av stort intresse för alla med emigranter i släkten. Den berättar att nu över 300 000 digitaliserade tidningssidor från 28 olika svensk-amerikanska tidningar har blivit tillgängliga gratis. De är skrivna på svenska och har utgivits i USA mellan 1859 och 2007. All text är teckentolkad (OCR), vilket innebär att man kan fritextsöka i texten.

Man kan göra skärmdumpar och spara notiser som bilder, men man kan också markera ett textavsnitt och få detta renskrivet för egen utskrift. Länken är: <http://newspapers3.mnhs.org/jsp/browse.jsp>

Idog släktforskare på Norrtälje stadsarkiv

Bara ett par dagar innan Jul hittade Anbladet Owe Johansson från Norrtälje vid en av forskardatorerna i stadsarkivet.

Han har anor i Roslagen på pappas sida i Estuna och Edebo och på mammas i bl a Roslagsbro. Han har forskat i ungefär två år och hittat en del spännande saker bl. a. en kronobåtsman vid namn Erik Frimodig som drunknade utanför Grisslehamn 1841. Han bodde då i Sättra, Edebo s:n.

Släktforskar dagar och stämma 2017

Släktforskar dagarna i Umeå besöktes av ca 2900 personer. Nu blickar förbundet fram mot 2017 års släktforskar dagar i Halmstad, den 26-27 augusti.

Värdforening är Hallands Släktforskarforening med Arkiv Digital som huvudsponsor som vanligt.

Dagen före blir det som vanligt informationskonferens och förbundsstämma.

Släktforskningens Dag

Lördagen den 18 mars kommer släktforskningen att uppmärksammas på olika ställen i vårt land. NSFF planerar också att uppmärksamma dagen. Vi återkommer om detta.

Temat för årets dagar är sjöfolk.

Porträtt på fångar

På 1870-talet började Stockholmspolisen fotografera häktade och straffade individer. Stockholms stadsarkiv har nu lagt ut dessa bilder i en sökbar databas. Du får tillgång till tusentals s. k. mug-shots på människor som kom i klammeri med rättvisan runt sekelskiftet 1900.

På kortens baksida skrevs namn, födelsedata, hemort (senare äv. födelseort), signalement och speciella kännetecken. Ofta innebar speciella kännetecken tatueringar som beskrevs noga, bland annat prickar i tumvecket men även ärr, både små och stora. Fysiska handikapp omnämns: lam hand, träben, saknar höger pekfinger, dövstum och så vidare. Se SSA:s hemsida.

Karthantering för släktforskare

Kartor är som alla släktforskare vet, ett mycket användbart källmaterial i forskningen. Följdriktigt drar träffar som behandlar detta ämne också en stor publik. Den 20 oktober anordnade NSFF en mingelträff där hantering av kartor var huvudpunkten och där inte mindre än 40 personer hade mött upp för att lära sig mer i ämnet.

Först ut var Hans Callersjö, som i sitt arbete använder ett program som heter *Bluebeam Revu*. Detta kostar för 1-4 licenser ca 2500 kr. Hans började med att ge en kort presentation av sin bakgrund; född 1951, gick sin första släktforskarkurs på 1990-talet, medlem i NSFF i mitten av samma årtionde, har idag ca 7000 personer i sin databank. Det mesta kretsar kring Rådmansö och Råfsnäs med omnejd.

Bluebeam används inom byggnadsindustrin för att rita in hus, vägar och annan infrastruktur på kartor inom områden som skall exploateras. En finess i sammanhanget, som Hans visade på är möjligheten att lägga in flera kartor på varandra i olika lager.

Man kan således lägga in en storskifteskarta från 1770-talet, en laga skifteskarta från 1850-talet och en ekonomisk karta från idag.

Med hjälp av de olika skalenheter, alnar, meter etc. så kalibrerar man kartorna mot varandra så att de i stora drag sammanfaller. Man får använda gamla vägar eller byns gränser som finns markerade över tid på de olika kartorna. Därefter läggs man kartorna på varandra och använder ett verktyg för att skapa opacitet dvs. genomskinlighet mellan de olika lagren.

Då kan man se var på dagens karta som olika hus och ägor under tidigare tid skulle vara belägna idag. Ett mycket användbart verktyg således, bra också vid t ex torpinventeringar då man kan se var gamla torp skulle ligga idag om de fanns kvar.

Man kunde också omvandla alnens längd till meter och ganska exakt mäta in avstånd mellan olika punkter på dagens karta genom att markera två punkter på kartan.

Nästa föredragshållare var Sven-Olof Gahnström, som i många år arbetat med

Hans Callersjö och Sven-Olof Gahnström var kvällens föredragshållare.

Foto: U.J.

kartor som källmaterial i sin forskning. Han demonstrerade kartverket i släktforskarprogrammet DISGEN. Genom att i den karta som finns inlagd i DISGEN lägga in koordinaterna för alla byar i en socken, kunde han bl a visa flyttningsmönster för sina anfäder.

Koordinaterna hämtade han från *eniro.se*. Ett mycket åskådligt sätt att visa hur ofta och hur långt människor flyttade förr i tiden. Dessa två föredrag blev mycket uppskattade av den talrika publiken.

Därefter redovisade Urban Johansson ett förslag till ”anbytarträffar light” från föreningens styrelse. Dessa skulle vara en mindre genomarbetad form av de gamla anbytarträffarna, som behövde mycket förberedelse för att bli riktigt bra. Styrelsens förslag var att man på varje mingelträff skulle kunna ange 2-3 socknar, som skulle vara föremål för uppmärksamhet just den kvällen.

Deltagarna i träffen skulle då uppmanas att ta med sin forskning för att utbyta anor på ett mer informellt sätt. På fråga från ordföranden om detta kunde vara något för styrelsen att arbeta vidare med hördes spridda instämmanden. Styrelsen kommer därför att testa förslaget vid nästa mingelträff.

Därefter var det dags för lotteri, kaffe och allmänt mingel bland deltagarna, som såg ut att trivas bra under denna kväll. U.J.

Ombyggnaden av Riksarkivet

Den 1 november 2016 öppnade Riksarkivet i Marieberg igen efter att ha varit stängt i över ett år. I första hand gällde ombyggnaden administrationsbyggnaden, där både kontor och publika delar finns. Endast i mindre utsträckning har arkivlokalerna påverkats.

Behoven av renovering var stora då Riksarkivet varit i drift i närmare fem decennier - 1968 lagom till RA:s 350-årsjubileum flyttade man in. En faktor att ta hänsyn till vid renoveringen var att Stockholms stadsmuseum klassat byggnaden som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Den unika karaktären med dess 1960-talsarkitektur måste bevaras.

Stora åtgärder har gjorts vad gäller stammar, ventilation, el, datanät och ytskikt.

Bättre datorplatser för besökare och ökad tillgänglighet för funktionshindrade har genomförts. Den lilla forskarsalen har gjorts om till föreläsningssal med utrymme för visningar och utställningar.

Härnäst står lokalerna i Arninge på tur. Planering pågår för nybyggnad av en arkivdepå samt tillbyggnad av kontors-

Sveriges dödbok 7

Riksförbundet meddelar att målet att presentera Sveriges dödbok 7 täckande perioden 860-2016 till hösten 2017 inte kommer att nås. Därför har man valt att publicera dödboken i två steg.

1. En förhandsskiva omfattande ca 2/3 av det nya materialet i november 2017, som säljs till ett lägre pris. Denna kommer att omfatta uppgifter för perioden 1860-1900 för de församlingar som hunnit bearbetats klart samt uppgifter om döda för åren 2014-2016.

2. En slutskiva i november 2018 med kompletta uppgifter för perioden 1860-2017.

Anbladet på nätet

NSFF har nu börjat lägga ut gamla Anblad på föreningens hemsida. Till dags dato har nummer 99-115 publicerats och flera kommer. En del filer är rätt stora så det kan ta litet tid att ladda upp dem, men inte längre än att det lönar sig att vänta!

Valloninvandringen till Sverige

Hur finner jag vallonättlingar i arkiven?

I november gästades NSFF av Jan Olsson, kassör i Sällskapet Vallonättlingar (SVÄ) för att hålla föredrag om hur man finner vallonättlingar i olika arkiv. Själv har Jan vallonrötter på sin farmors och morfars sida med inte mindre än 37 olika vallonläkter i sin antavla.

Varifrån kom vallonerna

Vallonerna kom ifrån södra och sydöstra Belgien och en viss del av Frankrike. De var ett blandfolk av kelter, germaner och romare som också talade ett eget valloniskt språk. Vallonien var dessutom tidigt industrialiserat. Runt 1600 skedde en strukturförändring i området, starka kapitalägare trängde undan hantverkarna med arbetslöshet som följd. Politiska och religiösa strider bidrog också till att en utvandring från området nu tog fart, till en början från Sedan, Namur, Liège och Charleroi.

Jan Olsson som själv har 37 olika vallonläkter i sin antavla, höll ett uppskattat föredrag. Foto: U.J.

Sverige under 1600-talet

Gustav Vasa främjade järnhanteringen under 1500-talet och tog in framför allt tyska arbetare. Under 1600-talet utvecklades Sverige till en stormakt och Gustaf II Adolf satsade på svensk vapentillverkning. Även hans far Karl IX hade kraftigt främjat bergshanteringen. Welam De Besche fick tidigt anlägga järnbruk i Nyköping och Louis De Geer gav Sverige stora lån. Dessa två tillsammans arrenderade exempelvis Finspångs bruk 1618. De blev också dominerande ägare i Österby, Lövsta och Gimo m fl. bruk. Det som behövdes för en expansion av järnbruksnäringen var kapital, teknik och

kunnig arbetskraft. Arbetskraften tog man således från Vallonien med hjälp av De Besche (1573-1629) och De Geer (1587-1652).

Varför vallonjärn?

Vallonjärnet var eftertraktat på grund av sin höga kvalitet och goda smidbarhet. Vallonerna använde två härdar i stället för en som i vanligt smide. I smältarhärden bearbetades järnet första gången för att sedan smältas om i räckerhärden. Produkten blev stångjärn, som mest gick på export. Tyskjärnet användes för inhemskt bruk. Malmen från Dannemora gruvor hade också låg svavel- och fosforhalt. Trots låga volymer var försäljningen lönsam med högt pris i jämförelse med tysksmidet.

Invandringens omfattning

Under första hälften av 1600-talet invandrade 800-900 valloniska yrkesmän. Kontrakt finns bevarade i arkiv i Sedan, Liège och Amsterdam. Ca 80 % av dessa stannade i Sverige för gott. Tillsammans med familjemedlemmar rörde det sig om 2000-3000 personer. Sveriges folkmängd 1620 uppgick till ca 850 000 personer. Invandrarna utgjorde således 0,3 % av befolkningen. Många olika yrkesgrupper är representerade: hammarsmeder, 17 %, men även kolare, skogshuggare, masugnsarbetare, vapenarbetare och andra hantverkare. De Geer värvade även hantverkare från Tyskland, Frankrike, Nederländerna och Italien.

Invandrarkontrakt

Det finns drygt 100 franskspråkiga vallonkontrakt och andra dokument i Leufsta-arkivet på Riksarkivet. Dessutom ett 40-tal nederländska och några få tyska och svenska. SVÄ har låtit skanna alla och översatt dem till svenska. De finns tillgängliga på DVD. I kontrakten finns namn på de kontrakterade, boendeort, yrke, kontraktstid och ersättning för arbetet.

Släktforskning om vallonier

Den förste invandrade vallonien ligger oftast längre tillbaka i tiden än man når för "vanliga svenskar". Bruksarkiv och De Geers arkiv är viktiga källor. Det är inte ovanligt att påstådda vallonier i släkten egentligen är svenskar, tyskar, fransmän eller nederländare. I övrigt gäller att

samma källmaterial som gäller för vanlig släktforskning också används av vallonforskaren dvs. kyrkoarkiv, mantalslängder, bergshandlingar, domböcker, bouppteckningar, bruksarkiv och enskilda arkiv t. ex. för olika brukssägare.

Var förvaras arkiven?

Leufsta Leufsta bruksarkiv i Lövstabruk, Leufstaarkivet på RA

Gimo Leufsta bruksarkiv

Älvkarleö(Ön) Arkivcentrum i Dalarna

Forsmark Uppsala landsarkiv

Skebo/Ortala Norrtälje stadsarkiv, Leufsta bruksarkiv (fåtal handl)

Harg Privat ägo på Hargs bruk

Ankarsrum Vadstena landsarkiv

Namnskick

Vallonerna hade släktnamn redan på 1600-talet. Dessa försvinner så småningom framför allt för kolare och skogshuggare, som var sysselsatta i brukens utkanter. Deras släktnamn ersätts av patronymikon. Det förekommer också att de valloniska släktnamnen försvenskades liksom deras förnamn, t ex från Antoine till Anton eller Francois till Frans.

Vart tog alla vägen?

Äldste sonen till en hammarsmed stannade ofta kvar vid bruket medan andra sysskon flyttade till andra orter och försörjde sig inom olika yrken, en rätt stor del inom olika hantverk.

För dig som vill veta mer

Gå in på Sällskapet Vallonättlingars hemsida www.vallon.se Där finns uppgifter om olika nyttiga produkter du kan köpa t. ex. Vallonskivan 4 för 180 kr och Vallonkontrakt 2 för 200 kr. I Släktforskarförbundets serie över handböcker finns nu också en som handlar om vallonforskning.

Skebo bruks arkiv

På Norrtälje stadsarkiv förvaras således Skebo bruks arkiv med Ortala bruk och Edsbro masugn samt handlingar från underlydande gårdar och torp. För att komma åt skogen, som behövdes för kolning, lade bruket under sig olika egendomar.

Dessutom finns på stadsarkivet också arkivet efter Herrängs Gruvbolag, som också innehåller mycket av intresse för den som är intresserad av bergsbruk. Genom framför allt handlingar, som rör de som

arbetade på bruk och i gruvor, får handlingarna ett intresse också för släktforskaren.

Nedan visas ett exempel ur Skebo bruks arkiv. Det är första sidan på en av- och tillträdes husesyn för 1/2 mantal rusthåll Ytterby från 1837. Bonden Eric Ersson lämnade nu gården som han bott på från 1827 till 1838 efter uppsägning av brukspatron C G Michaelsson, som återtog gården för att brukas under Edsbro masugn. (Ur volym FI:46 1786-1878, husesynet i Edsbro)

Urban Johansson

N:o 9

År 1837 den 10 October förrättades af undertelkna med biträde af Nämndemännen Jan Persson: Lund och Mats Mållson: Åsby på grund af dertill utskäldt uppdrag, Laga af och Tillträdes husesyn på 1/2 Mantal Rusthåll Ytterby, hvilket Wonden Eric Ersson bebodt och brukat sedan med fartan 1827 och det samma enligt företgången uppsägning af plettar samma tid 1838, då ägarind deraf Herr Bruks Patron C. G. Michaelsson, det Själf emottager för att brukas under Edsbro Masugn.

Härvid voro närvarande: i förbemälda Herr Bruks Patrons wagnad, Herr Bokhållaren C. P. Tranberg samt afträdaren personligen, uti husestas öfvervaro Synen företogs i den ordning som följir -

<u>Mangården</u>		Prisfästning hälst, wärden i Banco.
N:o 1.	<u>Stugubyggnaden</u> , bestående af Sahl, och förutugokammare, hwartill dörrar äro förstuga och blifwit iquatinrad, köks och kammarer derinnan för, samt förstuga, under tak af träer och färg. Denna Byggnad som till hängsten af Eric Ersson och Eric Ersson byggas legades, är försedd med brödfördringar och erforderas följande Reparationer	
	Spelid: vardags stugan eller Salen bristfälligt, och hvar Repareras som kan verkställas i ett för allt för	9.
	Enhela förstul lagas	16.
	Spensjuckarne förtes med en järnhel	24.
	Nya fönster ligas samt understycket till Kammaren, anskaffas för	1.16.
	Crappin: förutugan repareras för	12.

När Gustav III tog hand om brännvinet

Kronobrännerierna var kronans anläggningar för brännvinsbränning. De infördes av Gustav III efter beslut vid en hemlig konselj i juli 1775 och med syftet att förbättra landets ekonomi. Införsel av utländskt brännvin förbjöds dessutom medan den omhuldade husbehovsbränningen hade blivit förbjuden redan tidigare. Ett sextiotal brännerier inrättades därför i Sverige inklusive Finland. Det gick ändå inte att helt stävja hembränningen och således stegrades förstas supandet till följd av det ökande utbudet, men trots allt gick verksamheten så småningom med förlust.

Åtminstone sedan 1400-talet har brännvinet funnits i Sverige. I Stockholms stads räkenskapsbok för 1467–1470 noterades en betalning med fyra örtugar för brännvin till en pulvermakare Berentz.

En viss Cort Flaskedragare fick 1498 monopol på att sälja brännvin i utbyte mot att han levererade brännvin till staten för tillverkning av krut.

Johan Fischerström (1735-1796), var ekonomisk skriftställare och skrev en utförlig artikel om brännvin i sitt ekonomiska dictionnaire år 1781 och iden påstås det att kung Erik XIV skulle ha utnyttjat brännvinet vid tortyr.

Men användningen av spruten var länge begränsad, kanske bruket i första hand handlade om medicinska syften. Brännvins smak var troligen rätt avskräckande vid den tiden kan man misstänka. Först mot slutet av 1600-talet verkar bränningen ha ökat och då så pass mycket att regeringen under missväxtåren på 1690-talet förbjöd tillverkningen för att spara på spannmål.

Under loppet av 1700-talet blev sedan bränning allt vanligare och brännvinet utvecklades till en stor politisk stridsfråga.

Brännvinspanna med kylare av äldre typ

Det var också under senare delen av 1600-talet som Sveriges import av spannmål hade börjat växa. Från att först bara ha varit aktuell vid enstaka missväxtår så blev nu åren med import allt fler och volymerna allt större.

Kronobrännerierna bildades

Kronobrännerierna kom till främst för att lösa flera av de problem som Gustav III hade tvingats att ta itu med efter sin statskupp. Underskottet i riksstaten hade vuxit kraftigt och det fanns ett akut behov av att stabilisera valuta och växelkurs. De allt högljuddare kraven på ett upphävande av förbudet mot husbehovsbränning hotade att driva upp spannmålsimporten och öka underskottet i bytesbalansen och därmed försvåra den nödvändiga myntrealisationen.

Lösningen för att råda bot på alla de motstridiga krav som kungens nya finansminister föreslog, alltså Johan Liljencrantz (1730-1815) var, att göra bränningen till ett regale, dvs. ett kungligt monopol.

Hans ursprungliga förslag var en ganska decentraliserad organisation, men kungen fastnade till slut för en idé från ”Brännvins-Wrangel”, Georg Gustaf Wrangel (1728-1795), om en betydligt mer centraliserad organisation med cirka 50 mycket stora brännerier, vilka man hoppades kunna arrendera ut och som man också räknade med skulle ge betydligt större inkomster till kronan än de av finansminister Liljencrantz’ föreslagna sockenbrännerierna.

Åren 1776-1777 uppfördes 52 kronobrännerier i olika delar av Sverige, de flesta i städerna. Kronans utgifter för detta uppgick före 1777 års slut till 435 815 riksdaler specie (drygt 161 miljoner SEK i dagens läge), vilket var tre gånger mer än den beräknade summan. Dessutom tillkom 90 000 riksdaler (motsv. cirka 33 miljoner SEK i dagens läge) för inköp av spannmål. Snart visade det sig att alla arrendatorer inte kunde fullgöra sina åtaganden.

Avsättningen av spriten var nämligen i många orter mycket trög, dels därför att det förekom omfattande olaga hembränning och dels eftersom arrendatorerna inte hade möjlighet att tävla med kronan själv, som genom kronobetjäningens biträde hade lättare att avsätta sitt brännvin.

Spioner höll stenhård kontroll

På kungens order satte man därför igång rena skallgången efter lönnbrännare år 1778. Till och med prästerna skulle förmana sina kyrkobesökare att inte köpa annat brännvin än kronans samt att man skulle efterspana lönnbrännare. Fast dessa åtgärder hade bara en övergående verkan. Allmogen började snart motarbeta kronobrännerierna och de stränga förordningarna ökade missnöjet.

År 1780 bestämde därför kung Gustav III att man skulle göra flitigt återkommande visitationer. Man anställde fördenskullspioner och stadgade att allmogens utrustning för hembränning, vilken fanns i offentligt förvar efter att ha beslagtogs, skulle slås sönder.

Länsmännen och deras biträden drog omkring och utövade verklig terrorism. De kunde väcka folk mitt i natten för visitering. Det blev ibland regelrätta bataljer mellan bönderna och kronobetjäningen och på vissa orter, till exempel i Kalmar län, befarade man verkliga bondeuppror. Till följd fick detta att kronan började lösa tillbaka arrenderätten 1781, vilket gjorde att man år 1787 hade minskat antalet brännerier till 61, varav elva fanns i Finland. Av hela mängden fanns det då bara 14 utarrenderade brännerier kvar. Kronans vinst på bränningen beräknades år 1780 till nära 500 000 riksdaler specie (ca 175 miljoner SEK i dagens penningvärde), men efter fem år var vinsten bara kring 137 000 riksdaler och så småningom gick affäerna de sista åren med förlust.

Bränneri i Norrtälje

Kronobrännerierna infördes och avskaffades alltså av Gustav III. De infördes för att förbättra statens finanser och avskaffades i ett försök att närma sig de ofrälse stånden efter att oppositionen hos adeln hade vuxit emot konungen och husbehovsbränningen blev därför äntligen fri igen. Man kan naturligtvis tycka att det hade varit mycket bättre om det aldrig hade byggts någon brännvinsfabrik eftersom vinsterna som genererades delvis gick till att reparera det elände som spriten ställt till med. Men historien har också visat att folket alltid sett till att skaffa sig alkohol, vad samhället än hade fattat för beslut.

I Norrtälje inrättades ett kronobränneri år 1776, vilket enligt ett första utkast skulle bestå av 18 pannor och där skulle man av-

bränna 11 840 tunnor säd. Verket anlades så småningom och fick 16 drankpannor och åtta klarpannor och avbränningen blev årligen 7 000 tunnor säd i medeltal. Kronans vinst var ”2 riksdaler på tunnan”, någon närmare förklaring till dagsvärdet på det överskottet har inte stått att finna. Bränneriet låg på tomten där Norrtälje Stadshotell långt senare kom att ligga.

Från 1780 till 1786 arrenderades detta bränneri av en lagman Engelcrantz i Norrtälje. Det inlöstes sedan av kronan och drevs under en tid men lades ner helt år 1788. Fastigheten såldes och en klädesfabrik nybyggdes på bränneriets tidigare tomter. Mer än 50 mantals-skrivna personer hade varit sysselsatta vid bränneriet varför Norrtäljes folkmängd minskades med över 100 personer när bränneriet drogs in. Den förlusten ersattes som väl var genom att klädesfabriken kom till. Liknande händelser skedde runt om i landet.

Bränneri också i Furusund

Besittningsrätten till en lantgård på Halsön (sedermera Furusund) liksom till krogen där arrenderades ut 1734 till en kapten från Pommern vid namn Levin von Blixen. Denne var Stockholms främste destillatör av brännvin. Han ansökte hos Kungl. Maj:t om att få bränna brännvin i Furusund hela året. Och Gustav III förlade senare ett av länets fyra kronobrännerier just till Furusund. Trots att brännvins-drickandet var vådligt för folkets ekonomi och moral behövde alla möjligheter tillvaratas för att bättra statens dåliga finanser, stod det i kontraktet. Tala om en kallsinnad härskare.

Furusunds bränneri var det sista återstående i länet. Bränneriet låg vid Ålandsviken och området arrenderades ut till Kungliga spannmålsdirektionen som lät flytta ut ett stort spannmålsmagasin till Furusund från det nerlagda bränneriet i Norrtälje.

Soldater byggde bränneri i Gävle

Ett exempel som kan nämnas är kronobränneriet i Strömsbro utanför Gävle, vilket byggdes år 1776 under ledning av en stadsbyggmästare och en stadsmurarmästare. Lämpligt nog anlätade man kommen-

derade soldater från Hälsinge regemente i Mohed som byggarbetare. De byggde inte bara själva fabriksbyggnaden utan också ett antal bostäder. Efter 1784 tillkom även ett stort brännerimagasin som finns kvar än i dag. Man kan kanske förledas att tro, att det i Gästrikland och Hälsingland blev en god affär att sälja brännvin, men de ansvariga fick det dessvärre inte att gå ihop. Försäljningen gav inte tillräckligt för att täcka kostnaderna, och 1779 var det till och med så illa att affärsmännen fick rätt att betala arrendeavgiften med brännvin i stället för med reda pengar. Staten lät dessutom bygga lagringsställen i bland annat Söderhamn och Hudiksvall för att kunna ta hand om alla de buteljer som fylldes med brännvin dagligen. Brännvinsmonopolet var ju vid den här tiden en ganska ny företeelse, men populärt var den inte. Man kan väl ana att det bakom stängda dörrar fortfarande destillerades en hel del ute i byarna, och missnöjet tog ju sig till slut så starka uttryck, att staten år 1787 alltså helt gav upp monopolet. Det relativt nybyggda i bränneriet i Strömsbro fick dock leva kvar.

Det svenska samhället präglades av krig och politisk oro i början av 1800-talet. Många av de industrier som hade byggts upp under senare delen av 1700-talet uttraderades mer eller mindre. Det tog därför sin tid att bygga upp industriverksamheten igen och under tiden hade konkurrenssituationen förändrats. I Skåne hade man börjat framställa brännvin av potatis och även om man i Gävle fnös åt kvaliteten på den ”sydländska” spriten så gick det inte att stå emot utvecklingen. Till slut försökte man sig även vid kronobränneriet i Strömsbro på att tillverka brännvin av potatis, men då var man för sent ute. Samtidigt hade nykterhetsrörelsen kommit igång på allvar, vilket också påverkade folks vanor.

Man kunde börja bränna till husbehov igen

Efter det att husbehovsbränningen hade blivit tillåten igen så minskade antalet kronobrännerier snabbt och 1799 fanns det bara sex brännerier kvar, varav två var utarrenderade. Fyra av dem var inriktade på stockholmsmarknaden medan två var mer avlagset lokaliserade, nämligen i Visby och i Nykarleby i Finland. Däremot fortsatte den del av verksamheten som handlade om upphandling och lagring av spannmål och då i former som ofta omorganiserades till dess att hela verksamheten med kronans magasin till slut lades ner under 1820-talet.

Att bränna brännvin i hemmet

Brännvinsbränningen underkastades statlig kontroll redan 1638. Då infördes en avgift, vars storlek berodde på om brännvinsbränningen var avsedd för husbehov eller för försäljning. Under perioden 1718–1733 var husbehovsbränning helt förbjuden. År 1733 fick hushållen på nytt tillstånd att bränna brännvin mot en avgift för varje panna man tillverkade. År 1747 ändrades uppbörden och avgiftens storlek blev då beroende av hemmets storlek. År 1756 infördes ett tillfälligt förbud återigen för husbehovsbränning. Om en hemmansägare avsåg sig rätten att bränna – religiösa betänkligheter kanske fanns med i bilden – så kunde hans rätt utarrenderas. År 1800 blev brännandet beroende av jordinnehav och de bestämmelserna gällde fram till 1865.

Eländes elände

Följande text är delvis hämtad från ”Projekt Runeberg - Social handbok” (på Internet) där det bland annat står noterat: ”Den moraliska följden av statens monopol var sorglig. Kronobränningen bidrog till att försvaga kungens popularitet och också till hans politiska ställning i landet. Den demoralisation som under myndighetens skydd och uppmuntran spreds från kronans brännerier och lagerställen, liksom från de tusentals krogar vilka utplanterades över hela Sverige och Finland – främst längs de allmänna färdvägarna – och ofta anlagda i närheten av kyrkorna för att tilltala den till gudstjänst församlade menigheten. Dessutom var det själva lönnbränningen med dess styggelser: lagbrott, spioneri och beslag, hat, hämnd och våldsamheter, rättegångar och meneder, tusentals familjer som tvingades ta till tiggerstaven, medan husfadern försonade sitt brott på fästning.”

Roland Palmquist

Vem vill du läsa om i Porträttet?

Reportageserien *Porträttet* påbörjades i Anbladet nr 114.

Läsarna inbjudes nu att komma med förslag på personer som ni vill veta mer om.

Hör av er till redaktionen med förslag, så tar vi kontakt för vidare diskussion om en artikel.

Porträttet

Stina Behm från Norrtälje - detektiv i släktforskning

Stina föddes 1937 i Stocksund i Danderyds socken. Pappan, som hette Folke var utbildad bergsingenjör, men kom aldrig att arbeta i detta yrke. Han var i stället med och grundade det som skulle komma att bli *Sveriges Standardiseringskommission* 1931. Detta var ett samnordiskt projekt, som blev en stor framgång. Anledningen till att han satsade på bergsteknik till en början, tror Stina, var att modern bodde på Skyllbergs bruk mellan Örebro och Askersund. Bruket ägdes och drevs av hans morbröder.

Modern Märta utbildade sig till gymnastikdirektör, men arbetade aldrig som sådan. Som andra kvinnor på den här tiden var hon hemmafru. Stina har också två syskon, en bror och en syster.

Stina utbildade sig i 40-årsåldern till sociolog och kom att arbeta på Danderyds sjukhus på psykiavdelningen och psykiakuten. Därefter, fram till sin pension, som kurator på en vårdanstalt. 1959 gifte hon sig och fick tre barn, hela tiden som bosatt i Stocksund.

Anknytningen till Norrtälje

1941 köpte föräldrarna ett sommarhus i Uppveda, Vätö socken. Där tillbringade Stina många sköna somrar. Hon uppskattade huset så mycket att hon köpte ut sina syskon vid föräldrarnas död, för att bo där en stor del av året, från april till september. År 2002 flyttade Stina permanent sina bopålar till Norrtälje stad, där hon idag bor, på bekvämt gångavstånd till Norrtälje stadsarkiv.

Släkträffar med historia

Hennes släkt på båda pappas och mammas sida är väl utforskad. Namnet *Behm*, på moderns sida kommer från Böhmen, varifrån släktens stamfader Jonas Mikael Behm utvandrade till Sverige på 1500-talet. Han ägde ett hemman i Grufrislet vid Falu gruva. Sannolikt hörde han till de av Gustaf Vasa inkallade bergsmännen. Intresset för släktens historia har hon också fått med sig från sina mostrar och andra släktingar, som berättat många historier vid olika släkträffar.

Intresset för forskning

Den tändande gnistan till att börja forska

Stina i sitt rätta element, vid datorn på Norrtälje stadsarkiv, foto: U.J.

i arkiven, var att hon ville ta reda på mer om sitt sommarhus. Detta visade sig dock vara en svårknäckt nöt. Det enda hon hittills kommit fram till är att den första lagfarten upprättades 1912 och att huset är avstyckat från Uppveda bys allmänna samfällighet.

Ett sidospår

I den fortsatta jakten på sommarhusets historia stötte hon på namnet Skogshill, som hon hört var populärnamnet på hennes hus. Där hittade hon två systrar, som hon började följa. Efter ett tag visade det sig att det var helt fel hus hon forskade om, men de två damernas historia var så fascinerande att hon fortsatte av bara farten. Hon rullade upp hela historien om de två fattiga pigorna som skapade sig en förmögenhet på hotellverksamhet i Stockholm och så småningom byggde huset Skogshill vid Marum brygga i Björkö-Arholma.

Länsmannen som försvann

Ett lika spännande levnadsöde hade länsmannen Erik Granlund i Nysättra, Vätö socken. Han levde på mycket stor fot i Nysättra och fick väl smak på det goda livet, ty när han blev landsfiskal i Tumba, så blev han ertappad med förskingring av en för tiden mycket stor summa pengar.

Han rymde till Sydamerika under några år, men till slut kom rättvisan ifatt honom

och han fick avtjäna några år i fängelse för sitt brott. Detta och andra historier har Stina forskat fram genom den hembygds-cirkel i Nysättra som hon är med i. Där delas olika uppgifter ut, som deltagarna arbetar med och som slutligen landar i hembygdsföreningens medlemsblad, *Vätö förr och nu*.

Skapar kontakter

Genom sin forskning har Stina träffat två tidigare okända sysslingar, som hon fått bra kontakt med och som bidrar till hennes kunskap om släkten. Här kan nämnas hennes jakt på sin mormor, som med 10 syskon blev föräldralösa i Göteborg 1878 och utplacerade i olika fosterhem, turligt nog dock hos släktingar.

Att slå sig till ro med det hon forskat om hittills, ligger inte för Stina – är man detektiv så är man!

Jag säger bara lycka till i fortsättningen men många nya projekt!

Urban Johansson

Sjödramat vid Sottern

Det är nyår 1802. På gården Rekinde No 3 i Edsbro socken bor gamle bonden Olof Mattsson med familj, han själv och hustrun Anna Cajsa Jansdotter, samt deras dotter Lena Cajsa Olsdotter med maken Matts Bengtsson från Knutby och deras dotter Greta Lotta Mattsdotter, som är två år. Olofs söner har redan lämnat boet. Den äldste sonen Per Olsson arbetar som dräng på Ytterby gård, som ligger på andra sidan landsvägen, närmare sjön Sottern. Den yngre sonen Olof har fått drängtjänst i Wagn, en by lite längre österut i socknen.

Året skulle börja illa i Rekinde. Den 4 Januari dör husmodern Anna Cajsa av "slag". Dottern Lena Cajsa får ta över som husmor, men är höggravid och nedkommer den 19 januari med en son, som också får namnet Olof, efter morfadern.

I den allmänna röran som uppstår vid födslar och dödslar, i synnerhet mitt i den smällkalla vintern, så kommer man sig inte för att ta den nyfödde gossen Olof med till prästgården för att bli döpt och inskriven i födelseboken. Senare under året, och utan att detta har blivit gjort, kommer den unga familjen att flytta från orten, över sockengränsen till byn Sotter i Knutby, där gossen Olof lever sina första år. Det var i sökandet efter den gossens egentliga härkomst, som vi snubblade på den följande historien.

Våren 1802 hände det sig nämligen också, att Skebo bruk behövde nytt gårdsfolk till Ytterby, som hade till uppgift att förse folket vid Edsbro masugn med spannmål. Det var bra åkermark, lämplig för spannmålsodling, längs sjön Sotterns norra strand. De animaliska produkterna till masugnfolket beställde man istället från Kragsta gård på östra sidan masugnsområdet.

Bruket anställde nu två jämgamla bönder från Edebo. De kom flyttande i mars med sina familjer för att ta över som bönder på Ytterby. Det var Matts Ersson med hustrun Cajsa Ersdotter och fyra döttrar, och Eric Ersson med hustrun Brita Olsdotter, två söner och en dotter. De medförde också var sin dräng och en piga från Edebo, för att hjälpa dem som redan fanns på plats i Ytterby. De nytillkomna var drängarna Anders Mårtensson och Matts Ericsson samt pigan Maja Persdotter.

Våren kommer och sommaren, och allt ser lovande ut med skörden, och de nyinflyttade bekantar sig med trakten och sjön och att hantera båtar och fiskedon, som de inte var så vana vid. I Edebo hade man bara Skeboån inom räckhåll, för ett kvällsmete från stranden, eller att någon gång följa ån i båt ut till Edeboviken. I Sottern kunde man ro ut ett nät för att få mer fisk att variera kosthållet med. Man kunde också färdas i båt österut in till Bro by och västerut ända till byn Sotter i grannsocknen. Det blev ett nytt liv med spännande möjligheter, speciellt för de yngre.

Även hösten kommer med skördetid och bråda dagar för det nyinflyttade folket på gårdarna i Ytterby, och allt skulle ha kunnat skrida på i lugn och ro fram till juletiden, om det inte vore för den stora olyckan. Riktigt vad som hände den 3 november det året kan vi nog aldrig få reda på. Ingen minns längre händelsen och så långt vi har kunnat komma i arkiven, finns ingen skriftlig beskrivning av själva händelseförloppet, utan vi kan bara tänka oss flera olika scenarier.

Men de som råkade illa ut finns noggrant antecknade i "dödboken", de fyra personer som "drunknade i Sjön Sottran" vid samma tillfälle den 3 november 1802. De står noterade som Nr 17, 18, 19 och 20 i dödboken 1802. Där skrev prästen då: "Nov. d 3. Omkomna i sjön Sottran följande pers. 1. Bond. et Arrend. på Ytterby, Matts Ersson, 40 år. 2. Dess Dräng Anders Måtensson, 27 år. 3. Er. Erssons dräng Matts Ericsson, 31 år. 4. Dess Piga Maja Persdotter 18 år. Hvilka jordades allesammans den 9 Nov.

"Herre! Lär oss betänka att vi dö måste!" Prästen har sedan fyllt i ordet "dö" med fetstil, men han nämner tyvärr inget om hur det hela gick till!

Någon tillgänglig väderstatistik för den här tiden har vi inte funnit, men en notering från den 3 november 1802 i "Årstafruns dagbok" lyder sålunda: "Den förfärligaste storm som varade hela natten och dagen likaledes, dock var väderleken så mycket bättre att det nu höll uppe, och var klart, fast hiskelig kalt"! Den 6 november, enligt samma källa, snöade det sedan ymnigt, så sannolikheten är stor, att det den 3 november varit kallt även i

Edsbro, som ligger cirka åtta mil norr om Årsta.

Mycket tyder alltså på, att det varit en ovanligt tidig köldknäpp och isläggning det året, och att de fyra Ytterbyborna, ovana som de var vid sjö och is, har gett sig ut på isen och gått igenom? Kanske var de ute för att skära vass till uthustaket och det ledde till, att alla hamnade i vattnet. Den 3 november var en onsdag, så det var en arbetsdag. Eller så var de ute av ren nyfikenhet.

Om det å andra sidan hade varit öppet vattnet, och olyckan skett under båtfärd med fyra sjöovana personer i tjocka kläder ombord, då hade de säkert också varit oförmögna att ta sig upp ur det iskalla vattnet, när olyckan väl var framme. Frågorna blir hängande kvar. På något sätt blev samtliga drunknade ändå senare förda i land, ty de blev alla samtidigt jordfästa i Edsbro kyrka en vecka senare och prästen skrev då in de förolyckade i dödboken.

Hur hanterar man då den uppkommen situation i Ytterby efter olyckan? Jo, den 18 november, bara en dryg vecka efter begravningen av de fyra drunknade, gifter sig drängen Per Olsson från Rekinde med pigan Maria Jansdotter från Brotorp och tar för en tid över som bondepar på den ena gården. De arbetade ju där ändå båda två sedan tidigare och hade kanske redan gått i giftastankar.

Den omkomne bonden Matts Erssons änka Cajsa Ersdotter, som bor kvar på gården, finner också förvånansvärt snart på råd. I januari 1804 gifter hon sig med Per Olssons tidigare kollega, gårdsdrängen Per Persson, som nu tar över som bonde på Ytterby. Pehr Olsson och Maria Jansdotter flyttar istället hem till Pehrs fädernegård, Rekinde No 3, där de tar över efter den gamle änkemannen Olof Mattsson, och bildar egen familj.

Det är också dit som den tidigare nämnde gossen Olof Mattsson d.y. återvänder från Sotter och för första gången blir bokförd vid ett husförhör. Han blir då inskriven som "son" i huset. Det synes som att Pehr har adopterat systersonen, efter att gossens far har avlidit i "Hetsig feber" och modern därmed blivit ett fattighjon i Knutby. Därefter kommer den unge Olof

Sjön Sottern sedd från berget på sydsidan, med Ytterbys ägor i bakgrunden, foto: Birger Björnerstedt

Mattsson under årens lopp, att uppge tre olika födelseorter, Edsbro, Knutby och Almunge, när han flyttar mellan gårdarna, lite beroende på var han senast har arbetat som dräng. De hade tydligen inte så noga reda på det där, varken han eller prästerna. Han finns inte noterad i någon av "Födelse- och dopböckerna" i grannsocknarna heller.

År 1824 återvänder Olof Mattsson 22 år gammal till Edsbro, först till hemgården i Rekinde och sedan vidare till Ytterby gård, där han 1829 träffar pigan Elisabeth Gustava Törnros. De gifter sig och han byter efternamn från Mattson till Lundin och flyttar till Herräng för att bli gruvarbetare. Men det är en helt annan historia, som vi kanske får återkomma till.

Birger Björnerstedt

Upprop från Norrtälje Museum!

Från Malin Berglund på Norrtälje Museum har föreningen fått nedanstående förfrågan. Ni som har information i om detta kan själva kontakta Malin Berglund med e-postadress: malin.berglund@norrtalje.se eller kontakta henne på telefon 0176-716 74.

För utställningen *Make a change*, som öppnar på Norrtälje Museum och konsthall i mars behandlas ämnet migration. Museets fokus blir emigration från Sverige, gärna med lokalt perspektiv. Vi söker en eller flera släktberättelser som skulle kunna beskriva fenomenet, inte nödvändigtvis från slutet av 1800-talet, även om de flesta berättelser kanske kommer från denna tid.

Det måste ju finnas massor av berättelser i detta ämne bland våra medlemmar, så hör av er till Malin!